

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKA- RUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

KONFLIKTO KONCEPCIJA

Vokiečių valdžia atsisakė pripažinti tiek V. Uracho rinkimus, tiek Tarybos pavadinimo pakeitimą. Tai reiškė visišką VKV ir karinės administracijos pergale prieš politinę vadovybę ir Reichstago daugumą.

Tuo tarpu Taryba vis dar tikėjosi Reichstago daugumos paramos ir reicho politinės vadovybės užtarimo. Tad suprantama, kad lietuvių konservatoriai linko į kompromisus santykiuose su karine administracija (rugpjūčio 13 d. Tarybos prezidiumas sutiko vartoti senąjį pavadinimą, motyvavo tai būtinybe bendradarbiauti), o nuosaikiais valstybės kūrimo planais manė pagreitinti savo strateginės linijos — iki taikos konferencijos įgyti valstybinės valdžios įgaliojimus — įgyvendinimą.

Iki valdžios paėmimo turėjo būti įkurti aštuoni valstybės departamentai. Tai buvo numatyta liepos 26—27 d. Tarybos posėdžiuose priimtame „Laikiname nustatyme departamentų darbui ir tvarkai“. Finansų, karo, susisiekimo departamentai būtų rūpinęsi konvencijų su Vokietija parengimu ir drauge su likusiais švietimo, teisių, vidaus reikalų, žemės ūkio ir valstybės turtų, politikos departamentais rengę įstatyminę vyriausybės veiklos bazę¹.

Rugpjūčio 17 d. A. Smetona nusiuntė G. Hertlingui dar vieną raštą, kuriame prašė imtis priemonių, kad būtų pagerinta Lietuvos išorinė ir vidaus padėtis. Pirmininkas pageidavo įkurti Berlyne nuolatinę diplomatinę atstovybę, gauti Lietuvos pripažinimą iš Vokietijos sąjungininkų ir neutralių šalių, sudaryti kvazivyriausybinės lietuvių žinybas (*Ressorts*) su teisėmis apibrėžtose srityse, sureguliuoti Lietuvos sienų klausimą ir padėti krašto ekonomikai. Šie Lietuvos valstybės kūrimo klausimai, aiškino A. Smetona, jokiū būdu negali būti traktuojami kaip išankstinis lietuvių nusistatymas prieš konvencijas. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad konvencijų klausimo svarstymas užsitęsė, geriausia išeitis yra sutvarkyti reikalus, kurie nesusiję su konvencijomis².

Atsakymas atėjo lakoniškas. Kancleris esąs įsitikinęs, jog iškelti svarbūs klausimai, ir primygtinai prašysiąs, kad jie būtų teigiamai išspręsti, kaip ir kokiū mastu tai leis tarptautinė konsteliacija. G. Hertlingas dar kartą pademonstravo savo bejėgiškumą — patarė visais rūpimais klausimais kreiptis į karinę administraciją³.

Generalitetas ir po pralaimėjimo rugpjūčio 8 d. Marno kautynėse nesirengė prarasti iniciatyvos Lietuvos ir apskritai Rytų politikos klausimais. Nesėkmė Vakarų fronte netgi padėjo E. Lu-

dendorffui rasti bendrą kalbą su politine vadovybe ir visų pirma su naujuoju Užsienio reikalų ministerijos vadovu P. Hintze.

Abu greitai sutarė, kad reicho gyvybinių interesų labai reikia sutelkti visas pastangas ir išlaikyti išgytas teritorijas Rytuose. Tačiau ši tikslą tuometiniai vokiečių politikos vairininkai, priešingai R. Kühlmanno ir Reichstago daugumos stabilizacijos programai, planavo pasiekti remdamiesi konflikto koncepcija.

Ši koncepcija pirmiausia taikyta Rusijai. Nenutraukiant ryšių su įvairiomis vadinamųjų baltųjų stovyklomis, buvo paremta bolševikų kova su opozicija ir Antante, tuo tarpu propagandinei mašinai buvo duotos direktyvos plačiai skelbti, kad Vokietijos kariuomenė Rytuose yra vienintelis stabdys, trukdantis bolševizmui plisti į vakarus⁴. Kad būtų įtikinamiau, vokiečių kariuomenės daliniai pietryčiuose buvo atitraukti iki Berezinos upės (suteikiant peno sovietinei propagandai apie dalies prarastų teritorijų susigrąžinimą), taip pat buvo toleruojama tiek revoliucinė-agitacinė sovietinio atstovo Berlyne A. Joffės veikla, tiek bolševikinės ekspozitūros suaktyvėjimas karinių administracijų kontroliuojamose teritorijose. Šiuo atveju konflikto koncepcija įsitvirtino ir vokiečių politikoje Lietuvos atžvilgiu.

Viena vertus, tokiu pakantumu buvo siekiama sudaryti iliuziją, neva komunistinio judėjimo pavojus visiškai pribrendęs reikalas ir Lietuvoje. Vadinasi, tokiomis sąlygomis tik reicho karinės pajėgos galėsiančios palaikyti tvarką. Neatsitiktinai rugpjūčio mėn. dar kartą buvo reformuotas atplėštų nuo Rusijos teritorijų valdymas: Oberosto institucijos panaikintos; Kuršas, Livonija ir Estija pateko 8-osios armijos vadovaujamai Karinei administracijai Baltijos kraštams, o likusios buvusio Oberosto dalys virto karine Lietuvos gubernija. Apie ją E. Ludendorffas savo rugpjūčio 31 d. laiške P. Hintze'ui išsakė tokias mintis: „Mes turime tikėtis Lietuvoje neramumų ir privalome ruoštis užkirsti jiems kelią mums patogiu laiku.“⁵

Kita vertus, bolševikų kortą vokiečiai naudojo ir kaip Tarybos spaudimo priemonę, dažnai jie to net neslėpdavo. „Bolševikų grįžimą į Lietuvą vokiečiai proteguoja,— dėstė kolegoms A. Smetona,— sako, to reikalauja „Hoche Politik“.“ Kokia ta aukštoji politika, paaiškino M. Yčas: „Jie (vokiečiai) duoda dviračius ir automobilius socialistams Lietuvoje, kad agituotų prieš Valstybės Tarybą“⁶.

Tačiau vokiečiai vien bolševikiniu-antitarybišku veiksniu neapsiribojo. Sprendžiant iš rugpjūčio 28—31 d. P. Hintze's ir E. Ludendorffo susirašinėjimo, abu veikėjai sutiko atgaivinti Varšuvos—Vilniaus formulę, jeigu Lenkija sutiks glaudžiai prisisielti prie Vokietijos. Kadangi P. Hintze jau buvo gavęs tokias garan-

tijas iš A. Ronikierio bei J. Radziwiłło, tai E. Ludendorffas galėjo pasiūlyti tokį veikimo planą: „Duotą kanclerio pasižadėjimą paklikti Vilnių Lietuvai galima labai lengvai apeiti — reikia išprovokuoti konfliktą su Taryba, kuriai tas pažadas buvo duotas.“⁷

Kaip matėme, konfliktui dirva jau buvo ruošiama, o dabar buvo panaudotos ir kitos priemonės. Informacija apie bendrą VKV ir Vilhelmštrasės nuomonę Vilniaus klausimu „išsprūdo“ ir jau rugsėjo pradžioje pasiekė Tarybą. Kartu su ja atėjo dar viena žinia apie vokiečių pasiryžimą favoritizuoti Sąjungą Lietuvos valstybei išplėsti. Tiesa, ji, oficialiai įsisteigdama rugpjūčio 22 d. Kaune, pakeitė pavadinimą į Lietuvos žemės savininkų sąjungą (F. Roppas, Aleksandras ir Alfredas Tiškevičiai, M. Plateris, J. Radvila bei kt. dvarininkai), tačiau ši aplinkybė netrukė vokiečiams sąjungos laikyti rezervu prieš Tarybą⁸.

Gavusi tokias žinias, Taryba nutarė nutraukti pasitarimus su dvarininkų grupėmis ir ruošti „reakcijai prieš vokiečių planus“: išleisti protesto atsisaukimą prieš lenkišką Vilniaus kombinaciją, sušaukti atstovus iš provincijos ir netgi prašyti bolševikų paramos⁹ (tuo metu Vilniuje atsidūręs V. Kapsukas buvo paprašytas paskelbti Rusijos spaudoje žinias apie eventualų Vilniaus perdavimą*).

Taigi Taryba buvo pasirengusi konfliktui, apie kurį rašė E. Ludendorffas. Tačiau ji dar turėjo sąjungininkų Šveicarijoje.

Kaip žinoma, rugsėjo 5—16 d. Lozanoje įvyko lietuvių konferencija. Penki LVT nariai — A. Smetona, J. Purickis, A. Volde-
maras, A. Petrulis ir M. Yčas — susitiko su Šveicarijos Lietuvių tautos tarybos atstovais (K. Olšauskas, V. Daumantas, V. Bartuška, A. Steponaitis ir J. Gabrys) bei Amerikos lietuvių tarybos delegacija (J. Dabūžis, K. Pakštas ir B. Mastauskas). Gerai žinomi ir konferencijos rezultatai. Ji veikiau suskaldė nei suvienijo lietuvių jėgas. Kodėl taip atsitiko?

Būtų galima tvirtinti, jog nesutapo požiūriai taktikos ir strategijos klausimais. Vilniečiai nepripažino konferencijos kompetencijos diktuoti LVT, atkakliai laikėsi bendradarbiavimo su Vokietija linijos. Tuo tarpu užsieniečiai patarė labiau orientuotis į Antantę, siūlė konferenciją laikyti aukštesne už LVT arba bent

* Mes neturime duomenų, ar V. Kapsukas įvykdė šį prašymą. Tačiau pažymėtina, kad rugpjūčio 29 d. RSFSR LKT išleido dekretą, kuriuo visi XVIII a. aktai, susiję su Lenkijos—Lietuvos valstybės padalijimais, buvo paskelbti negaliojančiais, o lenkų tautai pripažinta neatimama teisė į apsisprendimą. Vėliau lenkų politikai aiškina, jog šiuo dekretu buvusios gražintos Lenkijos teisės į istorinės valstybės (1772 m.) teritorijas (*Laurinavičius* Č. Min. veik.—P. 91). Dėl tokio bolševikų dekreto interpretavimo laisvumo peršasi mintis, kad konfliktu regione buvo suinteresuoti ne tik vokiečiai.

pripažinti lygiaverte Šveicarijos Lietuvių tautos tarybą ar įsilieti LVT į naujai sudarytiną aukščiausią, suverenų komitetą. Be to, JAV lietuviai kvestionavo monarchinę valstybingumo formą. Tiesa, šiaip taip buvo susitarta laikytis 1917 m. lapkričio mėn. Berno—Lozanos konferencijos linijos, tačiau tuoj po susitikimo nesutarimai iškilo į viešumą¹⁰.

Spalio 1 d. laikraštyje „Der Bund“ J. Gabrys išspausdino straipsnį, kuriame informavo, neva konferencijoje buvusios priimtoms politinės rezoliucijos, reikalaujančios panaikinti Lietuvoje karinę administraciją, įkurti lietuvių vyriausybę, suformuoti Lietuvos armiją. Straipsnyje buvo pabrėžtos JAV lietuvių simpatijos respublikai, o ne monarchijai.

Netrukus tame pačiame laikraštyje (pasirašė A. Smetona, M. Yčas ir J. Purickis) buvo paskelbta, kad J. Gabrys neturi pasitikėjimo Lietuvoje, kad jis buvo pašalintas iš konferencijos ir iš jo atimti visi įgaliojimai atstovauti Lietuvai.

Savo ruožtu K. Pakštas ir V. Bartuška paneigė šiuos teiginius¹¹.

Žinoma, įtakos tokiam finalui galėjo padaryti ir kai kurių veikėjų tarpusavio priešiškus (A. Voldemaro ir J. Gabrio). Tačiau neatmestina ir nuomonė, kad panašia baigtimi vokiečiai buvo suinteresuoti.

Štai A. Steponaitis prisimena, kad LVT delegacija atvyko iš anksto pasirengusi kovai¹². Išties per posėdžius A. Smetona išsitaro apie pasiryžimą užkirsti kelią JAV lietuvių antivokiškoms, respublikoniškoms tendencijoms ir apie vokiečių valdžios suinteresuotumą tokiu jų pasiryžimu¹³.

Neužmirškime ir to fakto, kad vokiečių valdžia pati atrinko, jos nuomone, oportunistiškiausius LVT narius¹⁴. Jiems nebuvo kliudoma susitikti Vokietijoje su V. Urachu, o VKV perdavė pranešimą, kad iki rudens karinė administracija bus likviduota ir karaliaus klausimas bus išspręstas taip, kaip pageidauja LVT¹⁵.

Kita vertus, atitinkamai buvo apdorojama ir kita pusė. Prieš konferenciją į Šveicariją buvo nuvykęs F. Roppas. Vėliau jis vėl paskui vilniečių delegaciją *incognito* nusekė į Lozaną. J. Gabrys konferencijos metu su baronu nuolat konsultuodavosi¹⁶.

Taip galų gale tarp lietuvių neliko vienybės. Spalio 9 d. Lozanoje buvo įkurta Aukščiausia Lietuvių Tautos Taryba. Lietuvos Taryba liko viena grumtis su VKV vairuojama vokiečių valdžios politika. Tiesa, neilgam. 1918 m. rudenį Vokietija priartėjo prie katastrofos slenksčio. Lietuvos Tarybai atsivėrė naujos galimybės.